שכר טרחת גבאי צדקה או השקעות בכספי צדקה

עופר שוורץ

במאמר זה נרצה להתמודד עם המנהג ליקח דמי טרחא לגבאי מכספי צדקה. ובפרט נעלה את השאלות הבאות:

א) האם מותר לגבאי לקחת דמי טרחא? האם יש להודיע זאת לתורמים? האם הטרחא היא חלק מהצדקה?

ב) האם מותר לעשות 'מסחר' מכספי צדקה? דהיינו להשקיע כספי צדקה ע"מ להרויח את הקופה?

ג) האם לעני עצמו מותר לשלם דמי טירחא לגבאי מכספי הצדקה שקיבל?

ד) האם יש לפקח על שכר הטרחא?

שינוי יעוד לכספי צדקה

גמ' בבא בתרא (דף ח:):

> תמחוי לעניי עולם קופה לעניי העיר ורשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה ולשנותה לכל מה שירצו.

ובתוס' ד"ה 'ולשנות לכל מה שירצו' כתב:

> נראה לר"ת דיכולים לשנותו אף לדבר הרשות אע"ג דאמרינן בערכין בפ"ק (דף ו: ושם) האי מאן דנדב שרגא לבי כנשתא אסור לשנותה לדבר הרשות ואמר נמי התם האומר פרוטה זו לצדקה עד שלא באה ליד הגבאי מותר לשנותה משבאה ליד הגבאי אסור לשנותה לדבר הרשות הכא שבני העיר משנים אותה שאני לפיכך מותר לשנותה אפילו לדבר הרשות ואפילו באה ליד הגבאי וכן היה ר"ת נוהג לתת מעות הקופה לשומרי העיר לפי שעל דעת בני העיר נותנים אותם.

תוס' פוסק שמותר לשנות דמי הצדקה על דעת בני העיר (משמע שמדובר שם בקופה ציבורית) אפילו לדבר הרשות. ומביא עוד התוס' את מנהג ר"ת שהיה נותן ממעות הצדקה לשומרי העיר.

אולם לא כן דעת ראשונים אחרים. במרדכי בבא בתרא (רמז תצא) כתב:

> פר"י בני העיר ודאי רשאין אבל גבאי שגבה קופה ותמחוי אינו רשאי לשנות אפי' לדבר מצווה[1] וה"מ שבני העיר רשאין לשנות

1. בראש ב"ב פרק א' סימן כ"ט כתב שלדעת ר"ת מותר לגבאי לשנות לכל דבר מצווה ולבני העיר אף לדבר הרשות כנ"ל.

ה"מ לדבר מצווה ולא לדבר רשות.. אלא רבי ינאי ודכוותה דאיכא רווחא לעניים[2]. והאידנא דעבידנא שנותנים מן הצדקה לכל צרכי העיר פירש ר"י משום שלב ב"ד מתנה עליהם כשפוסקים בני העיר צדקה בניהם עושים ע"ד שיעשו הגבאין כל מה שירצו.

המרדכי סובר שמותר לשנות רק לדבר מצווה או להרווחת העניים כפי שהיה מעשה אצל רבי ינאי, בגמ' ערכין (דף ו.):

ת"ר סלע זו לצדקה עד שלא באתה ליד גבאי מותר לשנותה משבאתה ליד גבאי אסור לשנותה איני והא רבי ינאי יזיף (לעצמו ממעות הצדקה) ופרע? שאני רבי ינאי דניחא להו לעניים דכמה דמשהי מעשי ומייתי להו.

על פי פירוש רש"י שם, רבי ינאי היה מלווה לעצמו ממעות צדקה כדי להעמיד פנים שהקופה ריקה ואז יוכל להתרים יותר. נמצא שלפי זה שמותר להינות מכספי צדקה כדי ליצור רווח עתידי לעניים[3]. וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סימן רנט סעיף א'):

האומר סלע זו לצדקה או שאומר הרי עלי סלע לצדקה והפרישו עד שלא בא ליד הגבאי יכול לשנותו בין ללוותו לעצמו בין להלוותו לחבירו ויפרע אחר תחתיו...משבא ליד גבאי אסור ללוותו בין לו בין לאחר בין לגבאי ואם היה הנאה לעניים בעיכוב המעות ביד הגבאי כדי לעשות לאחרים ליתן הרי גבאי מותר ללוותם ולפרעם.

השקעת כספי צדקה למטרת רווח

אחר שהגענו למסקנה שמותר ליהנות מכספי צדקה כדי להרויח את העניים נרצה לדון בהשקעה של כספי צדקה למטרות רווח.

בגמרא כתובות קו. כתוב:

רבי עקיבא אומר אין משתכרין בשל הקדש אף לא בשל עניים בשל הקדש מאי טעמא לא אין עניות במקום עשירות בשל עניים מאי טעמא לא דלמא מתרמי להו עניא וליכא למיתבא ליה.

משמע לדעת רבי עקיבא שאין להשקיע דמי צדקה ואף שיש בכך רווח כיון שהדמים צריכים להיות זמינים מיידית לכל דורש.

בספר אור פני מלך[4] על הרמב"ם מתנות עניים (פרק ח הלכה ה) עיין בדבר:

הנה יש לעיין למה התירו ללוות ממון עניים

---

2. שאז אף לגבאי מותר לשנות.

3. וכן פסק הרמב"ם מתנות עניים פרק ח' הלכה ה' "היה לעניים הנאה בעיכוב המעות ביד הגבאי כדי לעשות לאחרים ליתן. הרי אותו הגבאי מותר ללוות אותם המעות של עניים ופורע שהצדקה אינה כהקדש שאסור ליהנות בו".

4. לרבי ניסן מאיר פייבל זק"ש 1924-1976 נכדו של רבי יעקב משה חרל"פ.

בשביל שישתכרו, הא אין משתכרין בשל עניים...וצריך לומר דכיון דביד ר' ינאי לגבות תיכף ומיד[5] את מה שצריך ליתן לעניים, הוה כמשתכר בדבר שהוא ככסף דמותר... עוד יש לומר דאימתי אמרינן אין משתכרין בשל עניים, היינו צדקה של עניי עולם, וכהטעם המבואר בכתובות, אבל בצדקה של עניי העיר הזו כיון דניחא להו בודאי משתכרין, ולדינא צ"ע.

לפירושו של של בעל אור פני מלך מותר להשתכר במעות עניים באחד משני התנאים:

א) ניתן להמציא מיידית כסף אחר.

ב) מדובר בקבוצת עניים מוגדרת שניתן לשער שהם מסוגלים ומוכנים לוותר על חלק מהכסף עתה כדי להרויח בהמשך.

וכה פסק הרמ"א ביו"ד רנ"ט סעיף א':

ואין נושאין ונותנין בצדקה העומדת לחלק לעניים כי אם כסף בכסף וכיוצא בו שמא יבאו עניים ולא יהיה להם מעות לחלק אבל צדקה שאינה עומדת לחלק רק הקרן יהא קיים ויאכלו הפירות שרי.

שכר הגבאי כמנוע גבייה

והנה שכר הגבאי היה מקובל כבר מקדם. וכן כתוב בשו"ת מהרש"ם ח"ה סימן ע"ז:

נשאלתי מהה"ח מוהר"א נ"י מתושבי אה"ק בעיר טבריא תוב"ב והציע לפני מכתב מהרב הגדול מוהרא"צ נ"י מו"ץ דשם בדבר אשר נתייסד שם מנהג מכמה שנים ע"פ גדולי המדינה כי השד"ר אשר ישתדלו בנסיעתם בחו"ל מעיר לעיר וממדינה למדינה לעשות הוספה בנדבות חו"ל עבור עניי א"י אזי נותנים להם הוספה מדי שנה בשנה על פרס הקצוב להם כפי חלק מן ההוספה אשר פעלו בטיב השתדלותם מלבד שכר קצוב מחיר טרחתם אשר ינתן להם בעת נסיעתם וביקש מעמדי לחוות דעי אם נכון המנהג הזה ע"פ שורת הדין ואם יש רשות להאמרכלים גבאי הכולל להתנהג ע"פ המנהג הנ"ל ואם אין בזה חשש איסור משנה מעני לעני, וזה אשר השבתי בזה, הנה בגוף הדין אם יש רשות ביד הגבאי לשנות ולהוסיף ולגרוע מעני לעני אם לפי ראות עיניו תגדיל המצוה כפי הדחק של עני זה נראה פשוט דיש בידו לשנות דהא כבר הבאתי בתשו' דברי מהרי"ק שורש ה' דלדבר מצוה מותר להגבאי לשנות[6] ...וא"כ בנ"ד דהשד"ר בודאי אם יהי' להם הוספה למנתם כפי ערך חלק ההוספה שגורמים יתאמצו יותר בהשתדלותם לטובת עצמם ולא כן אם לוקחים רק דבר קצוב בין אם יגרמו הוספה גדולה או קטנה...

המהרש"ם מגדיר את שכר הגבאי כשינוי המעות לצורך מצווה, כיון שמאמץ היתר שלהם להתרים יגרור

5. וכן בט"ז רנט ס"ק ב.

6. המהרי"ק מתבסס שם על דברי המרדכי שהבאנו לעיל.

תוספת כספית גדולה לקופה[7] ולכן המהרש"ם מתיר אפי' לקבל אחוזים מכספי הצדקה כיון שרווח אחוזי מניע אף יותר את הגבאים להתרים.

וכן בשו"ת שבט הלוי יו"ד קכ"ב כתב:

> ואשר שאל בענין אם מותר ליקח איזה סך קטן בשכר בטלה שלו כשעוסק במצות אסיפת מעות צדקה. הנה מעיקר הדין צריך לעשות המצוה בחנם, אם לא מי שפרנסתו מזה דהו"ל כדייני גזירות שבירושלים בסוף כתובות, וכה"ג לענין ת"ת כמבואר בש"ס נדרים ברמב"ם הלכות ת"ת ובש"ע והדברים ידועים, מיהו פשוט דאם יש חשש בטול המצוה ע"י שאינו לוקח שכר בטלה מוטב שיקח שכר בטול זמנו, ועיין בכנה"ג חו"מ סימן של"א בהג"ה ב"י אות ז' כ' דהרגילות הי' לקבל שליש או רביעי, - וכן אינו מחויב לסבול הפסד גדול - ובשיעור הפסד בזה יש לעיין לדינא מכמה מקומות ואין זמני אתי בזה.

לפסיקת שבט הלוי מותר ליקח מכספי צדקה לצורך מחיית הגבאי[8] או מצד שמא תתבטל המצווה של גביית הצדקה. שבט הלוי אף מביא בשם כנסת הגדולה שהמנהג היה לתת שליש או רביע.

אולם בשו"ת משנה הלכות (ח"ד רלז) התרעם על מנהג הגבאים. וכה כתב:

> משולח שהיה לו הסכם לאסוף למוסד בעיר אחת ועכשיו גבאי העיר החליטו לשלוח כסף בלי משולח ומבקש המשולח אחוזים מהכסף ...והנה עד הנה דברתי לעיקר הדין אבל לטענת המשולח אני תמה האיך יעלה על דעת מי שהוא לחייב הישיבה לתת לו מחצה צדקה ממה שהם מקבלים ועל הראשונים אנו בושים ואתה בא להוסיף עליהם שהרי בעיקר גבית כסף על אחוזים כאלו שלוקח חמישים ולפעמים שבעים וחמש ולפעמים אפילו תשעים אחוזים להמשולח והיתר להישיבה הרבה יש להרהר בזה אי לא הוה גזל ממש וליבא לפומא לא גליא אלא שכיון שבא לידי אגלה מה שבמצפוני לבי בהלכה זו ואני רבות בשנים אשר הארכתי בזה דלפענ"ד אין לזה שום היתר. והטעם דהרי ידוע ומפורסם הוא לכל דמי שנותן נדבה למשל מאה דוללאר או פחות או יותר אלו ידע שהמשולח יקח לעצמו שמונים דאללאר מזה או תשע מאות או חמש מאות מאלף מעולם לא היה נותנם לו והוה יותר אומדנא דמוכח מההיא דזבין נכסי על מנת למיסק לארעא דישראל ולא סליק דהמכר בטל ופשוט דאם יכנס המשולח לעצמו או יכנסו שניהם יחדיו לנדבן אחר וזה יאמר שגובה לישיבה והשני יאמר שגובה לעצמו לזה יתן בשביל הישיבה מאה פעמים ולמשל לישיבה יתן מאה דאללאר ולהיחיד יתן דאללאר אחד או אפילו חמשה או עשרה דאללאר אבל דבר

---

7. וכן כתב בשו"ת ארץ צבי לרבי צבי הירש בן אפרים תאומים ביו"ד סימן מ"ז.

8. כמו דייני גזרות שלקחו מקופת הציבור למחייתם, כיון שאין הם מתפרנסים מד"א ואין כאן המקום להאריך בזה.

ברור הוא שלא יתן לו חמישים אחוז ממה שנתן להישיבה וכ"ש לא שמונים ובפרט במעות ונדבות יותר גדולות וזה פשוט לכל בר דעת. וגדולה מזו דאפילו באים בשביל ישיבה רק בלתי ידועה כל כך יתנו לו סך עשרה דאללאר למשל וכשיבקש לישיבה מפורסמת יתנו לו מאה פעמים ככה הרי שהוא נותן הצדקה עבור הישיבה ות"ת ומעולם לא היה נותן כסף כזה להמשולח נמצא דהוא אומדנא דמוכח דלאו לו נתן. וגם שהמשולח בא עמו בטענה ובהמתקת דברים מספר לו שיש בהישיבה ככה וככה ילדים וראשי ישיבות וכו' ועליהם הוא נותן ובלאו הכי לא היה נותן ואיכא כאן גניבת הדעת מפורש ואומדנא דמוכח כזה דלאו לדידיה הוא נותן".

לדעת ה'משנה הלכות' אין למנהג זה כל היתר אלא בהסכמת התורם. הרב לא דן בדבר מצד הרווח שנובע לקופה מהתאמצות הגבאי.

פיקוח על דמי טרחא

במסכת בבא בתרא דף פט. מובא:

דבי נשיאה אוקימו אגרדמין (=מפקחים) בין למידות בין לשערים. אמר ליה שמואל לקרנא: פוק תני להו - מעמידין אגרדמין למידות, ואין מעמידין אגרדמין לשערים[9]. נפק דרש להו: מעמידין אגרדמין בין למידות בין לשערים... כי הא דאמר רמי בר חמא אמר רב יצחק: מעמידין אגרדמין בין למידות בין לשערים, מפני הרמאין".

עולה לפי הגמרא שיש לפקח על התשלום למוצרי בסיס. וכה פסק בשלחן ערוך חו"מ סימן רל"א סעיף כ':

חייבים בית דין להעמיד ממונים על השערים שלא ירויח כל א' מה שירצה שאין לו לאדם להרויח בדברים שיש בהם חיי נפש כגון יינות שמנים וסלתות אלא השתות בד"א במוכר סחורתו ביחד בלא טורח אבל חנוני המוכר סחורתו מעט מעט שמין לו טרחו וכל יציאותיו ומותר עליהם ירויח שתות בד"א בשלא הוקר השער אבל אם הוקר השער ימכור כפי היוקר וה"מ היכא דאיכא ב"ד דפרשו לכולהו מוכרים לזבוני הני אבל אי כל חד זבין בכל מה דיכול לא מחייב האי לחודיה לזבוני בזול.

לפי זה נראה שיש לפקח על שכר הטרחא של הגבאי שהרי אין לך חיי נפש יותר מצדקה. ואין כאן המקום לדון בתעריף הרצוי. ונראה שאפי' אם יש סברא לומר שהעניים ירויחו יותר לטווח הרחוק אין להתחשב בזה כיון שיש בזה חיי נפש מידיים.

תשלום של העני לידי הגבאי

עד כה הדיון נסב אודות לקיחה של הגבאי עצמו מקופת הצדקה. נרצה לדון

9. רשב"ם: "סברא הוא דאינו צריך, דאם זה רוצה למכור ביוקר, אותו הצריך למעות יתן בזול, וילכו הלוקחין אצלו, וימכור זה בזול על כרחו".

איפה גם בתשלום שכר טרחה של העני עצמו לגבאי בתורת תשלום שכר או חוב. ונפוץ בזמננו שישנם נהגים או "תומכי צדקה" למיניהם שעוזרים לעני להתרים בעד שמקבלים אחוזים מן הצדקה שמקבל.

והנה בתוספתא פאה פרק ד' הל' ט"ז (וכן מובא ברמב"ם מתנות עניים פ"ו הל' י"ז) כתוב כך:

> מעשר עני אין פורעין ממנו מלוה וחוב ואין משלמים ממנו גמולים ואין פודים ממנו שבויים.

משמע לפי זה שאם נדון את התשלום לנהג וכדומה כחוב על העני אסור לו לשלם מדמי הצדקה עצמם אלא ישאר בתורת חוב.

אולם הב"י (ביו"ד סימן רנ"ג) ציין למחלוקת בדבר כאמור במרדכי:

> כתב המרדכי בפ"ק דב"ב (סי' תצז) על אחד שהיו נושין בו מנה ונצטרך לבריות ושט אחר פרנסתו עד שהביא ק"ק זוז ותבעו הנושה והלוה משיב לא רחמו עלי אלא כדי לפרנס בני ביתי ופטרו אבי העזרי דתניא בתוספתא דפאה (פ"ד הט"ז) מעשר עני אין פורעין ממנו מלוה וחוב ואין משלמין ממנו גמולין ואין פודין ממנו שבויים.
>
> ורבינו שמחה חייבו שצדקה אינה אלא כמתנה בעלמא וכיון דנכסוהי דאיניש אינון ערבין ביה חייב אם לא שיתנה הנותן בפירוש על מנת שלא יהא לפלוני בעל חובך כלום לאו כל כמיניה להפקיעו מידי שעבוד ודמי לאין קנין לאשה בלא בעלה בפ"ק דקידושין (כג:) למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה.
>
> ובהגהות מרדכי שם (סי' תרנט) כתב דנ"ל כדברי אבי העזרי שאין יכול לפרוע חובו ממעות צדקה דאנן סהדי דזה לא נתן לו אדעתא שיפרע חובותיו שחייב לעשירים דאדעתא דאשתו ובניו שהם עניים נתן לו שיתפרנסו בה כמו אותם שנושאים כתבי קיבוץ וכתוב בהם שיש להם טיפול אשה ובנים ואפילו אם תמצי לומר שזה יתן מדעתו לבע"ח אשתו ובניו יעכבו על ידו.

לדעת רבנו שמחה כל ממון שמגיע לידי העני שייך אוטומטית לבעלי החובות שלו וא"א למנוע זאת ואפי' אם אומר בפירוש. אולם לדעת אבי העזרי דין צדקה זהה לדין מעשר עני ששניהם נתרמו לצורך פרנסת הבית ולכן אין לשנותם מיעודם ולמרות שראינו למעלה שמותר לשנות לצורך מצווה או רווח עניים, ניתן לומר שכאן כבר הגיע לידי העני וזכו כבר בני ביתו. אי נמי אפשר לחלק בדוחק שכאן מדובר בתשלום חוב שאין לו צד מצווה, אך שכר הגבאי שיש בו צד מצווה שיתאמץ יותר בהתרמה למען אותו עני אפשר שמותר[10].

10. וכן אולי עולה משו"ת אגרות משה יו"ד קנ"ב שכל דבר שיש מצווה לתרום לו מותר לשנות אליו.

וכן בשו"ע (סי' יו"ד רנג סעיף י"ב) פסק על פי רבנו שמחה:

מי שצריך לבריות ושט אחר פרנסתו ונתנו לו צדקה אין בעלי חובות יכולים להפרע ממנו ממה שגבה בצדקה. הגה: אם לא שכתוב בקבוצו שחייב לאחרים דאז נתנו לו אדעתא דהכי שישלם.

לכאורה לפי זה אסור לעני לפרוע חוב מדמי הצדקה וישאר עליו בתורת חוב עד שיתנו לו ע"מ לפרוע.

סיכום

- ❖ תרמו לבני העיר או לגבאי לשנות את יעודם של כספי הצדקה לצורך מצווה או לצורך רווח לקופה.
- ❖ א ישנם עניים שזקוקים לכסף באופן דחוף אין היתר לשנות את היעוד לצורך רווח לקופה.
- ❖ תרמו לגבאי ליקח דמי טרחא ואפי' באחוזים אם סך הצדקה הכולל צפוי לעלות בעקבות כך.
- ❖ שי לפקח על שכר גבאי הצדקה שלא יקחו סך גבוה מידי.
- ❖ א הגיע ליד העני אין לתת מזה לגבאי שכבר זכו בזה בני ביתו. א"נ אם יתאמץ הגבאי יותר למען אותו עני אולי אפשר להתיר.